

УДК [94(439.5)+94(37)]:347.21

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.06.5>

ПОДІЛ РЕЧЕЙ ЗА АВСТРІЙСЬКИМ ЗАГАЛЬНИМ ЦИВІЛЬНИМ УЛОЖЕННЯМ 1811 Р. ЯК РЕЦЕПЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Савуляк Р.В.,*кандидат юридичних наук,**докторант кафедри історії держави, права та політико-правових учень
юридичного факультету**Львівського національного університету ім. Івана Франка,**суддя судової палати з розгляду цивільних справ**Львівського апеляційного суду*

Савуляк Р.В. Поділ речей за Австрійським загальним цивільним уложенням 1811 р. як рецепція положень римського приватного права.

Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 р. було поширене, у т. ч., на західноукраїнські землі, котрі перебували у її складі, де діяло до сер.-кін. 1930-х рр.; а у сучасній Австрії чинне і сьогодні.

Головним джерелом Австрійського загального цивільного уложення 1811 р. було насамперед пандектне право, тобто рецептоване і пристосоване до нових умов римське право. Тому автор мав на меті дослідити рецепцію римського приватного права (зокрема, положень титулу VIII «Про поділ речей і властивості їхні» книги першої Дигестів Юстиніана) при врегулюванні Уложенням поділу речей.

У статті розкрито закріплені Австрійським загальним цивільним уложенням 1811 р. поняття речі, поділ речей за різноманітними критеріями та особливості правових режимів різних видів речей; а відтак, автором виявлено у розглядуваних законодавчих положеннях рецепцію римського приватного права.

А саме, автором з'ясовано, що в Уложенні, на відміну від римського права, яке не містило загального поняття речі, сформульовано таке поняття. У статті висвітлено поділ речей в Австрійському загальному цивільному уложенні 1811 р. на наступні види за такими критеріями: за суб'єктом, якому вони належать, – державне майно, приватне майно (у т. ч. общине надбання і общинне майно), загальне (публічне) надбання і безгосподарні речі; за їхніми різноманітними властивостями – тілесні і безтілесні, рухомі і нерухомі, споживні і неспоживні, оцінювані і неоцінювані; а також встановлено виокремлення австрійським законодавцем такої правової категорії, як сукупна річ.

Автором проаналізовано, що закріплена в Уложенні класифікація речей за різними критеріями та врегулювання їхніх правових режимів фактично становлять рецепцію римського приватного права. Щоправда, виявлено певні відмінності у трактуванні нерухомих речей, а саме у розумінні приналежності нерухокої речі, зокрема додаткових речей. А також констатовано, що римське приватне право не розмежувало речі на оцінювані і неоцінювані, однак священна річ не підлягала оцінці.

Ключові слова: Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 р., пандектне право, класифікація речей, державне і приватне майно, загальне (публічне) надбання і безгосподарні речі, тілесні і безтілесні речі, рухомі і нерухомі речі, споживні і неспоживні речі, оцінювані і неоцінювані речі, сукупна річ.

Savuliak R.V. Division of things according to the Austrian General Civil Code of 1811 as a reception of the provisions of Roman private law.

The General Civil Code of the Austrian Empire in 1811 was extended, including to the Western Ukrainian lands, which were part of it, and was in effect until the mid-late 1930s; and in modern Austria it is still valid today.

The main source of the Austrian General Civil Code of 1811 was first of all pandect law, that is, Roman law received and adapted to new conditions. Therefore, the author aimed to investigate the reception of Roman private law (in particular, the provisions of title VIII «On the division of things and their properties» of the first book of Justinian's Digests) when regulating the division of things by the Code.

The article reveals the concepts of things, the division of things according to various criteria and the peculiarities of the legal regimes of various types of things enshrined in the Austrian General

Civil Code of 1811; and so, the author found the reception of Roman private law in the legal provisions under consideration.

Namely, the author found out that, in contrast to Roman law, which did not contain a general concept of a thing, such a concept was formulated in the Code. The article highlights the division of things in the Austrian General Civil Code of 1811 into the following types according to the following criteria: according to the subject to which they belong, – state property, private property (including communal possessions and communal property), common (public) possessions and ownerless things; according to their various properties – corporeal and incorporeal, mobile and immobile, consumable and non-consumable, valued and non-valued; and it was also established an allocation by the Austrian legislator of such a legal category as an aggregate thing.

The author analyzed that the classification of things according to various criteria and the regulation of their legal regimes established in the Code actually constitute the reception of Roman private law. However, certain differences were found in the interpretation of immovable things, namely in the understanding of the affiliation of an immovable thing, in particular, appurtenance things. And it was also established that Roman private law did not distinguish between things valued and unvalued, but a sacred thing was not subject to valuation.

Key words: The General Civil Code of the Austrian Empire in 1811, classification of things, pandect law, state and private property, common (public) possessions and ownerless things, corporeal and incorporeal things, mobile and immobile things, consumable and non-consumable things, valued and non-valued things, aggregate thing.

Постановка проблеми. Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 р. було поширене, у т. ч., на перебуваючі у її складі Галичину і Буковину, де продовжило діяти у період ЗУНР [1, с. 20], а опісля в Галичині, анексованій Польщею, діяло до 1933 р., а в Буковині, захопленій Румунією, – до 1938 р. У сучасній Австрії ж воно чинне, з відповідними змінами і доповненнями, і дотепер [2, с. 9; 3, с. 95]. Очевидно, що Уложення мало вплив на розвиток українського цивільного права, тому його дослідження зберігає свою актуальність і на сьогодні, а позитивний досвід його понад 200-літньої чинності може бути врахований українським законодавцем при врегулюванні тих чи інших цивілістичних питань.

Головними джерелами Австрійського загального цивільного уложення 1811 р. були передусім пандектне право (рецептоване і присто-

соване до нових умов римське право), а також Пруське земське уложення 1794 і провінційне право окремих австрійських земель [2, с. 7; 3, с. 93]. Тому рецепція різноманітних положень римського приватного права відображена у багатьох нормах Уложення. Відтак, вважаємо за доцільне дослідити особливості рецепції римського права (зокрема, норм Дигестів Юстиніана, а саме його титулу VIII «Про поділ речей і властивості їхні» книги першої) при врегулюванні Уложенням такого основоположного питання цивільного, а саме майнового, речового, права, як поділ речей, який має як загальнотеоретичне, так і практичне значення.

Стан опрацювання проблематики. Вивченням різноманітних аспектів Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р., а саме, як передумов і процедури його укладення, так і його змісту, займалося доволі багато українських науковців. Так, дослідження В.В. Альошина, О.О. Балко, О.Є. Блажівської, І.Й. Бойка, М.В. Бориславської, І.В. Бурлаки, С.Я. Вавженчука, В.А. Ватраса, У.Б. Воробель, С.Д. Гринько, Л.В. Грицишиної, А.М. Гужви, М.С. Долинської, І.В.Ковальчук, О.М. Козак, Л.Я. Коритко, А.В. Коструби, Н.С. Мельничук, М.М. Миньо, Л.В. Міхневич, О.І. Неліна, М.В. Никифорака, І.Ю. Новосядло, О.А. Окснюка, К.Р. Петренко, М.Д. Пленюк, Н.Я. Рудого, Г.М. Санагурської, Л.Я. Свистун, В.М. Сломи, Ю.Ю. Сойки, А.О. Соловей, М.В. Ткаченка, Я.С. Тубольцевої, Н.В. Федорченко, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, М.М. Хоменка, В.І. Цікала, Н.І. Шутко та ін. присвячені розгляду загальної характеристики Уложення або аналізу його окремих інститутів цивільного права, зокрема речового права, зобов'язального права та окремих видів договорів тощо, а також сімейного права, у т. ч. інститутів опіки і усиновлення, та спадкового права. Однак, вчені не зосереджували свою увагу на висвітленні поділу речей в Австрійському загальному цивільному уложенні 1811 р. та прослідковуванні у відповідних нормах рецепції римського приватного права.

Тому **метою статті** є розкриття визначених Австрійським загальним цивільним уложенням 1811 р. особливостей поділу речей за їхніми різноманітними властивостями, а також суб'єктами, яким вони належали, та виявлення у розглядуваних законодавчих положеннях рецепції римського приватного права.

Виклад основного матеріалу. В Уложенні у частині другій «Про майнове (речове. – *Примітка Р. С.*) право» розділу першому «Про речові права» передуює, так би мовити, Вступ (Передмова) «Про речі і їхній законний поділ» (ст. 285-308) [4, с. 1052-1054], де сформульовано поняття речі та закріплено поділ речей за

різними критеріями, а також охарактеризовано їхні правові режими.

Річчю визнавалося усе, що слугує людині для використання (ст. 285) [4, с. 1052]. Варто відзначити, що, натомість, римське приватне право не містило загального поняття речі [5, с. 196]. В Австрійському загальному цивільному уложенні 1811 р. речі поділялися за суб`єктом, якому вони належать, а також за їхніми різноманітними властивостями. Так, вважалося, що за суб`єктом усі речі, що перебувають на території держави, становлять або державне, або приватне майно (ст. 286). Державне майно – те, що призначене для покриття державних потреб: монетна, поштова та інші регалії, казенні маєтки, рудники, соляні копальні, податки і мита (ст. 287). Подібно римське приватне право означувало публічні речі, які слугують для здійснення специфічних цілей держави і вилучені з безпосереднього користування громадянами (казна, військове спорядження тощо) [5, с. 197]. Приватне майно, за Уложенням 1811 р., належить окремим чи юридичним особам, товариствам чи цілим общинам (громадам. – *Примітка Р. С.*) (ст. 286). Притому общинне надбання становлять речі, які слугують кожному члену певної общини для користування; а общинне майно – речі, доходи з яких призначені для покриття общинних витрат (ст. 288). Поза тим, законодавець відмежовував від державного та приватного майна загальне (публічне) надбання і безгосподарні речі. Загальне (публічне) надбання – речі, надані усім членам держави лише для користування, а саме: шляхи, річки, приморські гавані і морські береги (ст. 287) [4, с. 1052].

Римське приватне право аналогічно виділяло речі в загальному (публічному) користуванні – ті, які експлуатуються членами суспільства як громадянами (ставки, дороги та ін.) [5, с. 197]; зокрема, римський юрист Марціан відносив до них повітря, море, морські береги, текучу воду (D.1.8.2. 1.) [6, с. 173], наприклад ріки, гавані (D.1.8.4.1.) [6, с. 173], а також театри, стадіони для кінських змагань (D.1.8.6.1.) [6, с. 174], кладовища (D.1.8.6.4.) [6, с. 174]. (Дані цитати розміщені у Дигестах Юстиніана, де зібрано 9200 уривків (фрагментів) з 2000 творів 39 найвидатніших римських юристів – здебільшого тих, хто мав право офіційного тлумачення законів [7]. Дигести складаються з 50 книг, які поділяються на титули (або розділи), котрі містять фрагменти (у кожному з них подано уривки з творів одного юриста із зазначенням його імені та джерела), а довгі фрагменти включають параграфи. Тому джерело цитати з Дигестів прийнято позначати скорочено, для прикладу: D.1.8.2.1., де D. – Дигести, 1 – книга, 8 – титул, 2 – фрагмент, 1 – параграф. –

Примітка Р. С.). Безгосподарними речима Австрійське загальне цивільне уложення 1811 р. оголошувало ті, які надані усім членам держави для привласнення (ст. 287) [4, с. 1052]. Слід підкреслити, що в цілому римське приватне право проводило майже ідентичний поділ за суб`єктом. Так, згадуваний Марціан розмежовував речі на загальні для всіх за природним правом, общинні, нічийні (тобто безгосподарні. – *Примітка Р. С.*) та приватні (окремих осіб) (D.1.8.2.) [6, с. 173]. А отже, розглядуваний поділ речей в Уложенні був фактично рецепцією римського права.

Австрійське загальне цивільне уложення 1811 р. закріплювало поділ речей за властивостями на такі види: тілесні і безтілесні, рухомі і нерухомі, споживні і неспоживні, оцінювані і неоцінювані (ст. 291) [4, с. 1052]. Тілесні речі – ті, які сприймаються органами чуттів, а решта – безтілесні, наприклад: право полювати, рибалити та усі інші права (ст. 292). Римське приватне право аналогічно класифікувало речі за їхньою субстанцією (суттю, матерією) на: тілесні – ті, які мають матеріальну субстанцію, тобто їх можна сприймати на дотик, відчути фізично, побачити; та безтілесні – які її не мають, а отже сприймаються лише думкою, усвідомленням, а тому вони є не речима, а правами [5, с. 198-199], скажімо, право спадкування, узуфрукт, зобов'язальні права, сервітути, як вказував Гай (D.1.8.1.1.) [6, с. 173].

Уложення 1811 р. визначало, що рухомі речі – ті, які без їхнього пошкодження здатні до пересування на місцевості, а решта – нерухомі (ст. 293) [4, с. 1052]. За таким же критерієм (здатності до пересування у просторі) розмежовувало речі на рухомі і нерухомі й римське приватне право [8, с. 116-117]. Поза тим, австрійський законодавець встановлював, що права вважаються рухомими речима, якщо вони не пов'язані з володінням нерухомою річчю чи не оголошені за законом нерухомістю (ст. 298). А боргові вимоги не перетворюються у нерухоме майно внаслідок забезпечення їх нерухомістю (ст. 299) [4, с. 1053].

Особливий інтерес викликає положення Австрійського загального цивільного уложення 1811 р. про те, що до нерухомих належать також рухомі речі, які за законом чи з волі власника становлять приналежність нерухомої речі (ст. 293), тобто перебувають у постійному зв'язку з нею, а саме: 1) приріст речі, поки він не відокремлений від неї, та 2) додаткові речі, без яких головна річ не може використовуватись чи які закон або власник призначив для постійного використання при головній речі (ст. 294) [4, с. 1052]. Приростом речі вважаються трава, дерева, плоди і усі додатні до використання речі, вирощені на поверхні зем-

лі, які залишаються нерухомим майном доти, поки не відокремлені від землі, а також риба у ставку і дич у лісі, котрі лише тоді стають рухомими речима, коли риба зловлена, а дич спіймана чи вбита (ст. 295) [4, с. 1053]. Придатковими речима визнаються зерновий хліб, дрова, корм для худоби та всі інші вже зібрані речі, а також уся худоба і усі приналежні до нерухомого маєтку знаряддя й інструменти, оскільки вони необхідні для подальшого ведення господарства (ст. 296). А також до нерухомих речей належить: те, що збудовано на землі назавжди (наприклад, будинки та інші будівлі з повітряним простором над ними по прямовисній лінії); усе, що прикріплено до землі, стіни чи прибито цвяхами (наприклад, пивоварні і горілчані котли, вмонтовані у стіні шафи); а також речі, призначені для постійного використання чогось цілого (зокрема, цебра, канати, ланцюги, пожежні інструменти і т. п.) (ст. 297) [4, с. 1053].

У контексті викладеного вище необхідно констатувати, що такий цікавий підхід до розуміння сутності нерухомих речей не був новацією австрійського законодавця, а становив рецепцію римського приватного права, яке до нерухомих речей відносило не лише землю і надра, будинки, дороги, міські стіни, а й усе, що створено працею на землі, за принципом: створене на поверхні йде за поверхнею. А тому усі предмети, пов'язані із землею або функціонально скріплені з її поверхнею, такі як посіви, насадження, вважалися її складовими; і навіть повітряний простір над ділянкою землі теж розглядався як частина поверхні [8, с. 116-117]. Тут варто звернути увагу, що з поділом речей на рухомі і нерухомі була пов'язана класифікація речей у римському приватному праві також на головні і побічні (придаткові). Головною вважалася річ, яка давала назву цілому або без якої інша не може вживатися. Побічні (придаткові) речі до певної міри залежали від головної і підпорядковувалися її юридичному становищу. Відтак, побічними речима визнавалися, зокрема, сільськогосподарський і домашній інвентар, у т. ч. прикраси дому (наприклад, картини, вази, статуї тощо) [5, с. 204]. Проте, слід наголосити, що у римському приватному праві, на відміну від Австрійського загального цивільного уложення 1811 р., побічні речі не вважалися частиною дому чи іншої головної речі, навіть якщо були з'єднані з нею. Речі ж, встановлені в будівлі, визнавалися її частиною лише, якщо вони необхідні для її функціонування, знаходяться в будівлі заради постійного користування, належать до будівлі та входять у саме поняття будівлі (наприклад, труби, якщо вони встановлені назавжди; натомість, тимчасові труби визнавалися неналежними будівлі аксе-

суарами, як зазначав Ульпіан (D.19.1.17.7.)) [5, с. 204].

Австрійське загальне цивільне уложення 1811 р. встановлювало, що споживні речі – ті, які без їхнього руйнування чи знищення не приносять необхідної користі; неспоживні речі – які внаслідок їхнього руйнування чи знищення втрачають свою користь (ст. 301) [4, с. 1053]. Аналогічне розмежування речей існувало і у римському приватному праві, що зумовлювалося тим, що предметом тих чи інших угод могли бути або лише споживні речі, або неспоживні. Так, предметом договору позики могли бути тільки споживні речі, визначені родовими ознаками (скажімо, їжа, гроші), а тому боржник зобов'язувався повернути не ті ж самі речі, які він отримував у позику, а речі того ж роду. Неспоживними у римському праві визнавалися речі, котрі у процесі користування не споживаються або споживаються непомітно, зношуються поступово (наприклад, земля, будівлі, знаряддя праці, коштовності тощо) [5, с. 202].

Уложення 1811 р. передбачало, що оцінювані речі – ті, вартість яких може бути визначена шляхом порівняння з іншими, перебуваючими в обігу речима; до них належать також особисті послуги, фізична і розумова праця. А неоцінювані речі – ті, вартість яких не може бути визначена шляхом порівняння з іншими, перебуваючими в обігу речима (ст. 303) [4, с. 1053]. Притому законодавець визначав спосіб оцінювання речей. Так, певна вартість речі називається її ціною; якщо річ має бути оцінена судом, то оцінка виявляється у певній грошовій сумі (ст. 304). Якщо річ оцінюється відповідно до тієї користі, яку вона у даний час і в даному місці зазвичай і загалом приносить, то вона має звичайну, просту ціну; якщо ж береться до уваги особливе ставлення і заснована на певних якостях речі особлива пристрасть до неї тієї особи, якій має бути відшкодована її вартість, то річ має особливу ціну (ст. 305). Причому у всіх випадках, коли не обумовлено чи законом не постановлено інше, при оцінці речі слід керуватися її звичайною ціною (ст. 306) [4, с. 1053]. Варто зауважити, що римське приватне право не передбачало поділу речей на оцінювані і неоцінювані (щоправда, необхідно відзначити, що в Дигестах Юстиніана міститься вказівка Ульпіана на те, що священна річ не підлягає оцінці (D.1.8.9.5.)) [6, с. 175]), тож така класифікація була певною новацією австрійського законодавця.

Слід звернути увагу, що, окрім висвітленого вище поділу речей в Австрійському загальному цивільному уложенні 1811 р., законодавець увів поняття сукупної речі, вказуючи, що сукупність кількох окремих речей, які зазвичай роз-

глядаються як одна річ і позначаються однією спільною, загальною назвою, становить сукупну річ і розглядається як одне ціле (ст. 302) [4, с. 1053]. Означене становить фактично рецепцію положень римського приватного права про класифікацію речей на прості, складні і складені, а саме розуміння сукупної речі австрійським законодавцем тотожне сутності складної речі у римському праві, яка, як зауважує римський юрист Помпоній, складається з поєднаних, тобто з кількох пов'язаних між собою, речей, і називається з'єднанням, наприклад будівля, корабель, шафа (D.41.3.30.). Складна річ утворюється внаслідок штучного поєднання кількох простих, які мають між собою матеріальний зв'язок і носять загальну назву. Речі, які утворюють складну річ, при її створенні втрачають свою самобутність і окремо від неї як її відокремлені компоненти не сприймаються; наприклад, каміння, з якого побудований будинок, хоч і є частиною будинку як складної речі, однак не сприймається як складова частина будинку [5, с. 200-201]. Окремі частини складної речі не мають такої цінності, як їхнє поєднання; натомість, вилучення зі складної речі її окремих складових призводить до втрати економічної цінності речі та її фактичного знищення як сукупності певних речей, що охоплюються однією назвою. Так, якщо шафу розділити на її складові (дошки), вона перестане існувати як меблі [5, с. 200].

Висновки. Поняття речі, сформульоване в Австрійському загальному цивільному уложенні 1811 р., не було успадковане з римської правової традиції, оскільки римське приватне право не уклало єдиного поняття речі. Натомість, закріплена в Уложенні класифікація речей за різними критеріями та врегулювання їхніх правових режимів у багатьох положеннях становлять рецепцію римського приватного права. Так, поділ речей за суб'єктом, якому вони належать, був фактично такою рецепцією. Передбачений в Австрійському загальному цивільному уложенні поділ речей за їхніми різноманітними властивостями та визначення їхніх правових режимів здебільшого відображали класифікування речей і розуміння сутності окремих їхніх видів римськими юристами. Щоправда, певні розбіжності вбачаються у трактуванні такої правової категорії, як нерухомість, а саме у змістовному наповненні поняття приналежності нерухомої речі, зокрема підходах до тлумачення додаткових речей. Поза тим, римське приватне право містило дещо ширшу класифікацію речей, проте, на відміну від Уложення, не розмежовувало речі за критерієм можливості встановлення їхньої вартості на оцінювані і неоцінювані, хоча й наголошувало на неоцінюваності священної речі.

Загалом же можемо констатувати, що поділ речей за Австрійським загальним цивільним уложенням 1811 р. фактично становить рецепцію римського приватного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Луцький М.І. Право і система законодавства Західно-Української Народної Республіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Київ, 2016. 40 с. URL: https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Specializovani_vcheni_radi/Lutskiy_M/Lutskiy_M__aref.pdf.
2. Австрійське загальне цивільне уложення 1811 / І.Й. Бойко. *Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.* Харків: Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права України / редкол.: В.Д. Гончаренко (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 848 с. С. 7-12. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/235/1-22.pdf>.
3. Бойко І. Правове регулювання цивільних відносин на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772-1918 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2013. Випуск 57. С. 88-96. URL: law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2013/10/Вісник-57.pdf.
4. Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 року. *Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1* / Уклад. Ю.В. Білоусов, І.Р. Калаур, С.Д. Гринько та ін.; за ред. Р.О. Стефанчука та М.О. Стефанчука. Київ: Правова єдність, 2009. 1168 с. С. 1025-1149.
5. Козуб І.Г., Боднарук М.І. Основи римського цивільного права: навч. посібник. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. 488 с.
6. Памятники римського права: Законы 12 таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. Москва: Зерцало, 1997. 608 с.
7. Дигести / О.А. Підпригора. *Юридична енциклопедія: у 6 т.* / Ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998. Том 2: Д-Й. 744 с. URL: <https://web.archive.org/web/20131103202512/http://cyclop.com.ua/content/view/1048/58/1/11/>.
8. Орач Є.М., Тищик Б.Й. Основи римського приватного права: курс лекцій. Київ: «Юрінком Інтер», 2000. 272 с.